

УДК 37.034 (14)

К.О. Журба, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ В ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються теоретичні засади виховання культури гідності в школярів. Аналізуються філософські, психологічні та педагогічні джерела. Характеризуються основні тенденції виховання культури гідності у дітей.

Ключові слова: особистість, культура гідності, повага, виховання, теоретичні засади

Розвиток суспільства неможливий без визнання цінності кожної людини та її гідності. Сучасна людина має потребу у розвитку тих цінностей, які є фундаментом її особистості та життєтворення. Кризові статі українського соціуму, політики, економіки, хоча і до деякої міри можуть негативно позначитись на захисті гідності особистості, однак відмінити таку глибинну пріоритетну цінність не в змозі через невідворотність демократичних процесів. Сучасна людина бажає будувати свої стосунки з оточуючими на основі поваги гідності, тому вивчення проблеми виховання культури гідності у підростаючого покоління є надзвичайно актуальною проблемою.

Це знайшло своє підтвердження у Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”), законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності”, “Концепції гуманістичного виховання дітей та учнівської молоді”, Конституції України, де гідність визначається пріоритетною цінністю.

Гідність – ставлення людини до самої себе як особистості, що гідна беззаперечної поваги. Почуття гідності є важливою моральною якістю, за якої людина чинить так, як належить її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. Людина, яка володіє такою важливою моральною якістю, усвідомлює власну цінність для інших людей, для суспільства, незалежно від соціального статусу, багатства, професії, національності. Почуття власної гідності і повага до себе – це те, що найбільше підносить людину, сприяє самореалізації, творчому самовиявленню. Це потреба позитивної самооцінки

своїх вчинків, осмислена гордість за себе. Але людина має поважати не тільки свою гідність, але й гідність інших людей. Гідна людина веде себе гідно – не принижується сама і не принижує інших. Гідна людина чинить гуманно і справедливо, навіть, якщо ніхто цього не бачить і не може оцінити. Ніколи не зробить комусь боляче, не стане брехати, інтригувати проти інших, не бажаючи зраджувати людське у собі. Також почуття власної гідності нерозривно пов'язане з усвідомленням своїх прав і обов'язків нарівні сім'ї, суспільства, громадянською позицією.

Так, у Конституції України від 1996 року зазначено:

“Стаття 28. Кожен має право на повагу його гідності”;

“Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість” [3, с. 12].

Так, у філософському словнику за редакцією І.Фролова (1987 р.) поняття гідності характеризується як категорія етики, що відображає моральне ставлення людини до самої себе і суспільства до індивіда. Усвідомлення власної гідності є формою самоконтролю особистості, на якій базується вимогливість індивіда до себе (коли суспільні вимоги набувають ознак особистих (чинити так, щоб не принизити своєї гідності)). Гідність особистості регулює також ставлення до неї найближчого оточення і суспільства загалом, диктуючи повагу до особистості, визнання її прав тощо. У словнику з етики за редакцією І.Кона зазначається, що з одного боку, усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості і самоконтролю особистості, на ньому базується вимогливість до себе. Утвердження і підтримання своєї гідності передбачає здійснення моральних вчинків. Розуміння власної гідності поряд із совістю і честю є одним зі способів усвідомлення відповідальності перед собою як особистістю. З іншого боку, гідність особистості вимагає і від інших людей поваги, визнання відповідних прав.

У філософії проблема гідності розглядалася у зв'язку з:

- сенсом життя, загальнолюдськими цінностями (Є.М.Трубецької, Г.Л.Тульчинський);
- відповідальністю (М.Бердяєв, О.Вейнінгер);
- почуттям власної самоцінності (Г.Д.Банзеладзе, І.Кант);
- з інтерактивною характеристикою цілісності людини (Є.І.Ісаєв, В.І.Слободчиков);
- з рефлексією, самопізнанням, самооцінкою, самосвідомістю (Б.Паскаль, ЛФейербах, Д.Юм).

Праці філософів доводять, що для кожної історичної епохи було притаманне своє бачення і розуміння проблеми культури гідності особистості.

В античні часи гідність була прерогативою лише вільних громадян, яка розглядалася у контексті піднесенням особистості над обставинами. Згідно з поглядами Аристотеля гідність визначають розумні судження, вірні поступки і справжня ціна людини, що співвідноситься з його соціальною значущістю. Людина, яка має почуття гідності, є незалежною, вільною, законотворчою, чесною, поміркованою, величною. Філософ радить жити людям у згоді з розумною природою і здібностями, а також керуватися гідністю як засобом кристалізації переконань з урахуванням етичного обов'язку.

В часи середньовіччя, П.Ломбардський визначав особистість через призму честі, як індивідуальну істоту, яка відрізняється, завдяки своєрідності, що стосується гідності.

В епоху Відродження гідність також займала центральне місце у гуманістичній етиці, розглядаючи кожну особистість як мікрокосм, у якому знаходить відображення макрокосм (універсум) .

Ідея людської гідності як найвищої цінності піднімалася гуманістами XIV-XVIII ст. (Браччоліні, П.Мірандола, Петрарка, Ж.Ж.Руссо, І.Фіште), які проголошували цінність людини, незалежно від її соціального статусу [4, с. 161-167]. “Гідність не можна втратити через низьке походження, її можна заслужити своїм життям” (А.К.Дживелегов) [2, с. 18]. Саме в цей період Джанотто Манетті (1396-1459 рр.) відомий державний діяч Флоренції пише філософський трактат “Про гідність та вищість людини”.

Гідність людини розглядається як здатність протистояти природним умовам, які не можуть зламати чи розчавити особистість. Саме таку думку розвивають просвітителі XVIII ст., які пов'язували гідність людини із забезпеченням її природних прав, а свободу як умову збереження і розвитку почуття власної гідності (Ж.Ж.Руссо) [8, с. 170-177].

У філософії XVIII століття проблема честі і гідності особистості піднімалася І.Кантом і Г.Гегелем.

І.Кант виступав з вимогою поважати гідність людини і стверджував, що людина повинна бути не засобом, а лише метою. З розумності людини бере свій початок гідність як особлива особистісна значуща цінність. На думку І. Канта, людина реалізує свою природжену здатність до автономії в ноуменальному світі завдяки гідності. Здатність жити за

моральним законом піднімає людину над тваринним світом і сліпою природою. Кожна людина має відчувати чи достойна вона людського ставлення, а також володіти самоповагою, визнавати свій високий статус буття.

Згідно з І.Кантом гідність – родова якість розумних істот, що належать до роду людського.

Погляди І.Канта набули розвою у працях Г.В.Ф.Гегеля, який вважав, що ніхто не повинен своїми вчинками нікому давати переваг над собою.

Філософи Нового часу розглядають гідність кожної людини, а не представників окремих класів, визнаючи її право бути людиною і поважати себе.

Здатність людини володіти сенсом життя розглядалася В. Франклом, який вважав, що джерелом сенсу є людська гідність, бо “людина-гвинтик” не здатна до пошуку сенсу життя, виробленню власних цінностей, не здатна поважати себе і шанувати чужу гідність.

Український філософ В.Малахов розглядає честь і гідність у концепті ціннісного стандарту. Виходячи з цього стандарту, людина повинна з одного боку дотримуватися у своїй поведінці того, що на її переконання є “гідним” і “негідним” у поведінці, з іншого – вимагати дотримання такої ж поведінки від оточуючих. Повага власної честі і гідності – невід’ємне право кожної особистості. Філософ розмежовує поняття честі і гідності. Перше розкриває через зв’язок з репутацією, а друге – пов’язує з самооцінкою. “Якщо поняття честі висвітлює площину особливого в моралі, то поняття гідності висвітлює площину універсального. Свідомість честі вчить нас солідарності з ближнім, свідомість гідності – відповідальності перед дальніми. В певних випадках вони наче продовжують одна одну: так, коли за людиною заперечують ту моральну цінність, котра відповідає її до певної групи або касти (офіцерів, дворян, учених та ін.), кажуть, що ображено її честь. Коли ж у її особі принижують саму цю групу, коли належність до останньої розглядається як те, що ганьбить людину, – йдеться про нехтування її гідністю” [5, с. 229].

В.Малахов, аналізуючи ці поняття, відводить домінуючу роль у цій взаємодії гідності, без якої честь втрачає свій сенс.

Російський філософ С.А.Шаракшане визначає гідність як константу буття особистості. На його думку, людина не може вважати себе реалізованою, якщо існує в умовах, які позбавляють її почуття власної гідності. Сучасна людина

будуватиме свої стосунки з оточуючими з урахуванням такого параметра як гідність, яка в свою чергу передбачає розумний стиль життя і розумний стиль думок, а також самостійність, незалежність, почуття власної значущості і самореалізації. За С.А.Шаракшане мати гідність означає жити повноцінно, керуватися гуманістичними цінностями, вміти відстоювати свої права, здійснювати свій вибір. На думку філософа, гідність передбачає набір значущих базових установок, імперативи поведінки, сукупність моральних якостей, а також межу емоційних виявів та залежність гідності від самоздійснення та самореалізації.

У психології різні аспекти проблеми виховання культури гідності особистості відображено у положеннях психологів-гуманістів А.Маслоу, Г.Олпорта, К.Роджерса, В.Франкла, а також в працях вітчизняних психологів, які досліджували проблеми особистості Л.І.Божовича, А.А.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна.

Положення антропологічного підходу стали визначальними в гуманістичній суб'єкт-суб'єктній виховній парадигмі К.Л.Альбуханової-Славської, А.В.Мудрик, А.Б.Орлова.

Стрижневими для нашого дослідження є праці у сфері розвитку почуття власної гідності молодших підлітків, в яких висвітлюється сенситивність цього віку, максималізм суджень, переживань, що впливає на сприйняття підлітками себе як цінності (Ф.В.Кадол, І.С.Кон, О.І.Мантоніна, В.Г.Маралов та ін.).

У психологічних дослідженнях підкреслюється значущість впливу дорослих і вчителів на формування почуття власної гідності (Л.І.Міацакян, Є.А.Нестєрова, А.В.Петровський, Т.А.Рєпіна та ін.).

Розробляючи соціодинамічна теорію, Р. Вудвортс акцентував увагу на становленні і удосконаленні поведінки. З приводу чого Херберт Шпігельберг зауважив: "... людська гідність, очевидно, залишається однією з небагатьох загальних цінностей у нашому світі філософського плюралізму. Головна проблема сьогодні – це відсутність у нас достатньої ясності з приводу того, що ж означає людська гідність" [7, с. 104].

О.Вейнінгер, Б.Паскаль, Е.Фромм справедливо вважали основою людської гідності і чинником її розвитку почуття любові до самого себе та інших людей, оскільки любов до себе характеризує і здатність любити інших. Любов неможлива без турботи і поваги до гідності і поваги до оточуючих.

Ми поділяємо точку зору І.Д.Беха, який визначає гідність у статті "Почуття гідності у духовному розвитку особистості" як

усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення. На його думку, “гідність у вищому духовному статусі не лише постає як стандарт, виходячи з якого можемо складати судження щодо інших звичайних цінностей, але вона часто радикально змінює наше уявлення про їхню суспільну значущість, у деяких випадках відкидаючи колишній ідеал і тавруючи його як спокусу. Культура гідності ще з більшою силою висвітлює особистісно розвивальні негативи Его-цінностей, в які часто-густо “поринає” сучасна людина, обмежуючи свій розвиток переважним задоволенням вітальних потреб”.

Таким чином, за І.Д.Бехом людина культури гідності – це самодостатня особистість: вона покладається лише на себе, на свій внутрішній поклик, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають. Воля такої людини вільна від спотворень залежністю від інших та їхніх намірів, вона цілісна, вільна й незалежна.

У педагогічній науці виховання культури гідності розглядається як результат морального суб’єкт-суб’єктного виховання, в основі якого лежить ціннісне ставлення до людини, визнання її рівності з іншими, її досягнень.

У словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників за редакцією А.Й.Капської розрізняється громадянська і людська гідність.

Громадянська гідність – поняття моральної свідомості, що відбиває розуміння і реалізацію людиною своїх основних прав і обов’язків перед суспільством і передбачає глибоке розуміння людиною соціального змісту і наслідків своєї професійної діяльності.

Людська гідність – етичне і психологічне поняття, в якому фіксується уявлення про цінність людини як особистості; категорія соціальної психології, що означає ставлення до самої себе (на основі адекватної самооцінки) і ставлення до неї інших людей; поняття моральної свідомості, в якому втілені уявлення про цінність людини як моральної особи; категорія етики, що визначає особливе моральне ставлення до неї суспільства, де визначається цінність власної гідності.

У Педагогічному словнику для молодих батьків за редакцією В.Г.Постового поняття гідності визначає моральне ставлення людини до самої себе та ставлення до неї інших людей. Гідність

– форма вияву самосвідомості і самоконтролю, на яких базується вимогливість особистості до самої себе. Зміцнюють та підтримують почуття гідності людини моральні вчинки, що відповідають гідності, утримання від негативних дій. Гідність особистості залежить не від суспільного становища людини, характеру її праці, а від виховання та усвідомлення себе як людини гідної поваги і визнання її заслуг і особистісних якостей близькими і рідними, суспільством [6, с. 89].

У вітчизняній педагогіці проблема виховання гідності у дітей висвітлювалася у роботах Ш.А.Амонашвілі, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського; в зарубіжній – Д.Дьюї, Я.Корчака, М.Монтесорі, С.Френе.

Видатний український педагог В.О.Сухомлинський звертав увагу на те, що почуття власної гідності має стати помітним у життєдіяльності людини, бо “гідність – це мудра влада тримати себе в руках. Благородство людської особистості виявляється в тому, наскільки мудро і тонко ти зумів визначити, що гідне й що негідне. Гідне повинно стати самою суттю твоєї духовної культури, негідне нехай викликає в тебе презирство і огиду” [10, с. 387].

Педагог звертав особливу увагу на порушення права поваги гідності у підлітковому віці. З цього приводу він писав: “На не повагу своєї особистої гідності з боку старших підліток часто відповідає впертістю або грубістю. Прагнення зламати цю впертість, примусити скоритися – найгірше в нашій справі. Усе це ображає, навіть озлобляє підлітка, призводить до того, що він ніби навмисне починає діяти всупереч розумним вимогам дисципліни. Особливо гостро переживає підліток постійне нагадування рідними чи вихователями про недоліки в його характері, які він певною мірою усвідомлює чи навіть прагне боротися з ними” [9, с. 323]. В.О.Сухомлинський радить проявляти терпимість до рис особистості підлітка з тим, щоб він сам зміг мобілізувати духовні сили на усунення негативних рис свого характеру.

Так, С.В.Удовицька розглядає гідність, як “складне інтегративне особистісне утворення, яке характеризується цілісним самоствердженням на основі рефлексійно-емоційної настанови на повагу до іншої людини і самоповагу. Вона є умовою виховання духовного потенціалу особистості, що дозволяє їй нормативно діяти у різноманітних соціальних ситуаціях. Гідність стимулює свідому саморегуляцію та самовиховання” [10, с. 6] На думку педагога ефективними педагогічними умовами виховання гідності молодших підлітків загальноосвітньої школи у

позаурочній діяльності є діалогічна взаємодія педагогів і батьків, оптимізація відповідних форм і методів, відповідна підготовка педагогів та перебудова оцінної діяльності педагогів тощо.

У розробленій російським педагогом Г.В.Кравченко програмі “Гідність, самоповага і відповідальність особистості” зазначається, що гідність людини формується у процесі освіти тільки на основі гуманізму. У цьому контексті автор розглядає гуманізацію як імператив виживання людства. Запропонована Г.В.Кравченко програма враховує зміст навчальних предметів з 1 по 11 клас; підвищення рівня фахового рівня (науково-практичні конференції, методичні семінари, ігрова діяльність; організація позаурочної діяльності (гуртки, факультативи); робота з батьками (семінари, лекторії, психолого-педагогічні консультації, доручення до дитячих свят і заходів, виставок, конкурсів, театралізацій тощо [4].

Основними чинниками, які забезпечують виховання культури гідності молодших підлітків у взаємодії сім'ї і школи є повага до особистості дитини, її розуміння і прийняття, підтримка і педагогічна допомога, індивідуальність і неповторність виховних умов кожної сім'ї.

Таким чином, проблему виховання культури гідності у молодших підлітків на сьогодні поглиблює ряд суперечностей:

- між вимогами суспільства виховувати молодших підлітків на основі гуманістичної етики, з високим рівнем культури гідності, здатних до реалізації своїх сутнісних сил та домінуванням у педагогічній практиці авторитарної педагогіки;
- між потребою вчителів реалізувати у практиці особистісно зорієнтований підхід та усередненням учнів;
- між потребою виховувати культуру гідності в умовах сім'ї і невідповідністю батьків.

Таким чином, культура гідності є результатом виховання сім'ї і школи і включає правовий аспект (Я-людина), корпоративний (Я – учень), сімейний (Я – нащадок і продовження славного роду), гуманістичний (Я – гуманіст), національний, етнічний (Я – українець), суспільний (Я – творець себе і держави), планетарний (Я – представник людства).

Отже, актуальність окресленої проблеми, недостатня її розробка педагогічною наукою та нагальна потреба шкільної практики обумовлюють пошук адекватних часові виховних методик і технологій, розробки відповідного змісту та використання доцільних форм і методів у вихованні культури гідності підростаючого покоління.

Література:

1. Грининг Т. История и задачи гуманистической психологии / Т. Грининг // Вопросы психологии. – 1988. № 4. – С. 161-167.
2. Дживелегов А.К. Возрождение / А. К. Джитвелегов. – М.-Л., 1925. – 18 с.
3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії ВР 28 червня 1996 року. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.
4. Кравченко Г.В. Принципы и содержание воспитания достоинства человека (опыт земской гимназии) / Г. В. Кравченко // Стратегия воспитания в образовательной системе России, 2004.– С. 420.
5. Малахов В.А. Этика: Курс лекцій: Навчальний посібник / Віктор Аронович Малахов. – К. : Либідь, 2004. – 384 с
6. Педагогічний словник для молодих батьків / Ред. кол. І. Д. Бега, О. М. Доукина, В. Г. Постовий та ін. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України; Держ. Центр соц. служб для молоді, 2002. – 348 с.,
7. Пулмен Д. Достоинство человека, боль и страдание / Д. Пулмен / Человек. – 2001. – №3. – С. 104-114
8. Руссо Ж.Ж.. Об общественном договоре, или Принципы политического права. Кн. 1 // Руссо Ж.Ж. Педагогические сочинения: В 2-х т. Т.2. / Под ред. Г. Н. Джибладзе. – М : Педагогика, 1981. – С. 170-177
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т./ В. О. Сухомлинський.– К.: Рад.школа, 1976.–Т.1. – 654 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т./ В. О. Сухомлинський. – К. : Рад.школа, 1997. – Т.4. – 637 с.
11. Удовицька С.В. Виховання гідності молодших підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: автореферат дис....канд.пед.наук: спец.13.00.07 – “Теорія і методика виховання” / С. В. Удовицька. – К., 2010. – 18 с.

В статье рассматриваются теоретические принципы воспитания культуры достоинства у школьников. Анализируются философские, психологические и педагогические источники. Характеризуются основные тенденции воспитания культуры достоинства у детей.

Ключевые слова: личность, культура достоинства, уважение, воспитания, теоретические основы

In the article theoretical principles of education of culture of dignity are examined for schoolchildrens. Philosophical, psychological and pedagogical sources are analysed. The basic tendencies of education of culture of dignity are characterized for children.

Keywords: identity, culture, dignity, respect, education, theoretical principles